

14. Рожнов О.В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – С. 7 - 8.
15. Бегун А.В. Конституционный принцип участия представителей общественных организаций и трудовых коллективов в гражданском судопроизводстве: Автореф. дис. ... канд. юр. наук. – Харьков, 1988. – С. 12.
16. Тертышников В. И. Гражданский процесс. Курс лекций. – Х.: РИРЕГ, 1995. – С. 12.
17. Омельченко М.П. Проблеми об'єктивної істини в цивільному процесуальному праві України: Навчальний посібник. – К.: Поліграфцентр Київського університету імені Тараса Шевченка, 1996. – С. 9.
18. Штефан М.Й. Цивільний процес. Підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Ін Юре. – 1997. – С. 29.
19. Про Конституційний суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 49. - Ст. 272.
20. Про судоустрій України: Закон України від 5 червня 1981 р. // Відомості Верховної Ради. - 1981. - № 24. - Ст. 357.
21. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.07.63 // Відомості Верховної Ради. – 1963. – № 30. – Ст. 464.

*Чудик-Білоусова Ф.Ф.,
викладач Національної академії
прикордонних військ України
імені Богдана Хмельницького*

ДОПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ВІЙСЬКОВОГО МАЙНОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Однією із найважливіших функцій держави є її оборонна функція, яка реалізується певною категорією осіб - громадян країни шляхом їх участі у визначених державою спеціальних формуваннях. Такими формуваннями згідно чинного законодавства визнаються Збройні сили України та інші військові формування, створені відповідно до закону (Прикордонні війська України, Служба безпеки України, внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України та інші) (далі – військові формування). У період реформування правової системи України та проведення військової реформи все більшої актуальності набуває правовий статус військовослужбовців – громадян України, які забезпечують реалізацію оборонної функції держави.

Прийняття Конституції України знаменує новий етап на шляху до правової держави та вдосконалення діючого законодавства України, в тому числі й військового. Зміст багатьох правових норм та інститутів чинного військового законодавства застарів та не в повній мірі відображає потреби правової регламентації суспільних відносин, які властиві військовим формуванням держави. Участь громадян України у військових формуваннях обумовлює специфіку їх прав і обов'язків, більш детально регламентує їх реалізацію у порівнянні з іншими громадянами. Відсутність чіткого правового регулювання даних відносин утруднює правозастосувальну практику у військових частинах та призводить до необґрунтованого зниження рівня правових гарантій військовослужбовців та військовозобов'язаних. Тому в

умовах розбудови правової демократичної держави необхідно домагатися неухильного виконання вимог, пред'явлених державою до громадянина. У вирішенні цих проблем важлива роль відведена юридичній відповідальності.

Юридична відповідальність військовослужбовців характеризується специфікою правового регулювання та більш суворими санкціями за порушення норм військового законодавства. Особливу увагу у призначенні санкцій за порушення приписів правових норм держава приділяє тоді, коли заподіюється шкода військовому майну, яке відповідно до свого призначення складає основу обороноздатності і боєготовності всіх військових формувань країни. Дана проблема, хоча і частково урегульована законодавством, після прийняття Конституції України потребує змін і доповнень, оскільки не зовсім відповідає її принципам.

Тому реалії сьогодення обумовлюють потребу в належному правовому регулюванні юридичної відповідальності військовослужбовців, у тому числі і матеріальної відповідальності у випадку заподіяння шкоди державі.

Матеріальна відповідальність військовослужбовців, а в передбачених законом випадках і військовозобов'язаних громадян України, які перебувають у запасі та періодично проходять військові збори, характеризується тим, що вона на відміну від інших видів юридичної відповідальності носить комплексний характер (умови притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності визначені військовим законодавством, зокрема Положенням про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі від 23 червня 1995 року (надалі – Положення 1995 року)¹, а порядок притягнення регулюється нормами адміністративного права та цивільними процесуальними нормами).

Матеріальна відповідальність військовослужбовців має загальні ознаки ретроспективної юридичної відповідальності та враховує специфіку проходження військової служби (насамперед, обов'язок військовослужбовця-правопорушника відшкодувати заподіяну державі шкоду власними грошовими засобами). Зумовлена матеріальна відповідальність військовим майновим правопорушенням, яке вчинено військовослужбовцем при виконанні ними обов'язків військової служби. Крім цього, з'являються і нові додаткові негативні наслідки для правопорушника-військовослужбовця: нести дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність. Тому матеріальна відповідальність – це виконання обов'язку по відшкодуванню шкоди та зазнавання невігідних наслідків в результаті невиконання (неналежного виконання) обов'язків військової служби, які були покладені на правопорушника.

Матеріальна відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі є самостійним видом юридичної відповідальності та особливою мірою матеріального впливу. У меті матеріальної відповідальності військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі, знаходить свій прояв одна із загальних цілей права – регулювання суспільних відносин у процесі реалізації оборонної функції держави. Саме з метою охорони існуючого військового правопорядку, в період проходження військової служби військовослужбовцями чи проходження військових зборів військовозобов'язаними та заподіяння шкоди військовому майну застосовується даний вид юридичної відповідальності.

Незалежно від галузевої приналежності юридична відповідальність, як правило, переслідує принаймні дві мети: захист правопорядку та виховання громадян у дусі поваги до права. Стосовно військовослужбовців захист військового правопорядку здійснюється шляхом покладення на них юридичної відповідальності. Ми виходимо з того, що військовий правопорядок є складовою частиною правопорядку держави у цілому, що це система відносин, яка складається між суб'єктами військового права в результаті суворого і точного виконання ними приписів правових норм та характеризується такими особливостями:

- формування на основі правових норм, що врегульовують суспільні відносини у галузі будівництва та життєдіяльності військових формувань держави;

- різноманітність актів військового законодавства, які врегульовують суспільні відносини у військових формуваннях, що виникають з моменту вступу (призову) особи на військову службу, в період проходження військової служби, військових зборів, а також закінчення (звільнення) з військової служби та характерні лише для військових формувань держави.

“Фундаментом” військового правопорядку є статутний порядок, яким встановлюється система взаємовідносин між військовослужбовцями (порядок несення гарнізонної та вартової служб, порядок взаємовідносин між військовослужбовцями та командирами (начальниками) і т. д). Військові статuti є правовими актами, які безпосередньо та детально регулюють основні питання життя і діяльності військових формувань нашої країни.

Тому мета матеріальної відповідальності військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі безпосередньо визначена лише у військовому законодавстві. Вона полягає у спонуканні військовослужбовця до дбайливого ставлення до державної власності, яка забезпечує діяльність військових формувань, зокрема до військового майна. Крім цього, матеріальна відповідальність військовослужбовців, яка застосовується до правопорушника, має ще одну мету – покарання винної особи шляхом притягнення її до юридичної відповідальності, зокрема, у випадках, передбачених військовим законодавством (ст. 4 Положення 1995 року). Підставою для притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності є військове майнове правопорушення – винне протиправне діяння військовослужбовця, яким державі, зокрема військовому майну, заподіяна пряма (дійсна) шкода.

Тому на практиці часто виникають питання щодо визначення об’єкта військового майнового правопорушення.

Об’єктом правопорушення в теорії права визнаються суспільні відносини, що охороняються законодавством, яким у результаті суспільно небезпечного (шкідливого) посягання особи заподіяна чи може бути заподіяна шкода. Військовому майновому правопорушенню, як будь-якому з видів правопорушення загалом, властивий свій специфічний об’єкт правопорушення.

У військовому законодавстві закріплено лише загальні ознаки військового майнового правопорушення, які притаманні правопорушенню загалом в будь-якій галузі права, в тому числі і у сфері військових відносин:

- ✓ заподіяння військовослужбовцем прямої (дійсної) шкоди військовому майну;
- ✓ протиправна поведінка військовослужбовця;
- ✓ наявність причинного зв’язку між протиправною поведінкою військовослужбовця і настанням шкоди;
- ✓ наявність вини військовослужбовця у заподіянні шкоди.

Об’єктом військового майнового правопорушення є військові суспільні відносини, регламентовані військовим законодавством, яким у результаті дій (бездіяльності) військовослужбовця заподіяна пряма (дійсна) майнова шкода військовому майну, так і саме військове майно.

Деякі вчені оспорожують положення про те, що об’єктом правопорушення можуть бути суспільні відносини. Так, Л.І.Спірідонов, наприклад, вказує на те, що у випадку крадіжки правопорушник посягає “не на суспільні відносини власності, а на речі”⁷². Далі він приходить до висновку, що будь-яке суспільне відношення, як дещо “нематеріальне, у практиці не залежить від грубого матеріаліста-порушника, який завжди має справу з конкретними речами. Оскільки суспільне відношення не є відношенням між речами, більше того, воно має знеособлену природу, посягання на майно (речі) суспільних відносин ніяк не торкаються”⁷³. Такою, що заслуговує на

увагу, видається і точка зору тих вчених, які під об'єктом майнового правопорушення розуміють не суспільні відносини (або відносини власності), а конкретне майно (речі, майнові цінності). Так, Л.А.Сироватська зазначає, що "майнове правопорушення відрізняється від інших проступків, у першу чергу своїм об'єктом. Правопорушник посягає на майно та заподіює йому певну шкоду"⁴. На тих позиціях перебувають і С.С.Донцов та В.В.Глянцев, які зокрема зазначають, що об'єктом матеріальної відповідальності є майно військової частини⁵.

О.М.Куц та О.М.Кривуля вважають тезу про те, що об'єктом злочину виступають суспільні відносини дуже віддаленою від безпосередньої практики юриста⁶. Загальним об'єктом посягання у випадках вчинення правопорушення військовослужбовцями є суспільні відносини взагалі⁷, які виникають тоді, коли потрібно захистити територію держави, її цілісність і недоторканість шляхом залучення людей "об'єднаних спільною метою, справою"⁸ і тому дані твердження є суперечливими, і необхідним є з'ясування загального, родового (спеціального) та безпосереднього об'єктів військового злочину як одного із видів військового правопорушення взагалі (ст.ст. 411-413 Кримінального кодексу України)⁹.

У відповідності із військовим законодавством загальним об'єктом військового майнового правопорушення слід вважати встановлений порядок проходження військової служби, тобто сукупність суспільних відносин, які виникають з початком перебування особи на військовій службі та припиняються у зв'язку із закінченням перебування на військовій службі чи смертю військовослужбовця. Даний порядок є обов'язковим для виконання всіма військовослужбовцями та належить до одного із складових елементів правопорядку держави у цілому. Кожне з військових правопорушень безпосередньо посягає на конкретні відносини, які є складовою порядку проходження військової служби: взаємовідносини по службі командирів (начальників) та підлеглих, порядок користування військовим майном та експлуатації військової техніки, порядок несення правил вартової служби, прикордонної служби, бойового чергування, розголошення військової таємниці і т. д.

Родовим об'єктом військового майнового правопорушення є конкретні суспільні відносини, проти яких воно спрямоване, тобто відносини щодо порядку користування військовим майном. Порядок користування військовим майном визначений військовим законодавством, зокрема Законом України "Про правовий режим військового майна"¹⁰, Законом України "Про господарську діяльність у Збройних Силах"¹¹, Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України (п.п. 35, 43, 55, 79)¹², Положенням про речове забезпечення військовослужбовців Збройних Сил у мирний час¹³, Положенням про військово (корабельне) господарство Збройних Сил України¹⁴, Керівництвом з обліку озброєння у Збройних Силах СРСР¹⁵) та іншими нормативними актами окремих військових формувань України.

У визначенні безпосереднього об'єкта військового майнового правопорушення в юридичній літературі немає єдності. Ним визнаються "предмети обмундирування, спорядження"¹⁶, "військове майно та обов'язок військовослужбовця дбайливо до нього ставитися"¹⁷. Безпосередній об'єкт "чіткіше виражає конкретні відносини, що охороняються законом"¹⁸, хоча і співпадає із родовим об'єктом військового майнового правопорушення співпадають.

Заподіяння шкоди об'єкту правопорушення проходить лише шляхом впливу на предмети зовнішнього світу, зокрема на матеріальний вираз суспільних відносин у військових формуваннях - військово майно, під яким у юридичній літературі розуміють частину державного майна, яке перебуває в постійному чи тимчасовому розпорядженні військового відомства: всі види зброї, бойової та іншої техніки, боєприпаси, пальне, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, просвітницьке, медичне, ветеринарне майно, транспортні та інші матеріальні засоби¹⁹. На законодавчому рівні також визначено поняття та види військового майна та зазначено, що

воно є державним майном, яке закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями: будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, паливно-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо²⁰. Державне майно набуває статусу військового з моменту його надходження у військову частину і закріплюється за нею на праві оперативного управління.

Під військовим майном у юридичній літературі розуміють частину державного майна, яке перебуває в постійному чи тимчасовому розпорядженні військового відомства. Військова частина може самостійно розпоряджатися лише доходами, отриманими від власної господарської діяльності і майна, яке придбане за рахунок цих доходів²¹.

Однак, у проєкті Цивільного кодексу України відсутні правові норми, які регламентують інститут "оперативного управління майном". Представники науки цивільного права, зокрема Є.О.Харитонов та Н.О.Саніахметова вважають, що "право оперативного управління" можна замінити такою категорією як "право власності юридичної особи"²². Під правом власності юридичної особи, зокрема установи, якою є за своїм правовим становищем військова частина, слід розуміти юридично забезпечену можливість володіти і користуватися державним майном, яке передане військовій частині для досягнення визначеної засновником (державою) мети за рахунок цього майна. Управління військовим майном здійснюється від імені держави в межах повноважень, визначених чинним законодавством.

Однак, на практиці часто виникають питання щодо визначення виду військового майна, оскільки перелік його видів дещо розширений, окреме військове майно можна віднести до кількох його видів, що утруднює як визначення об'єкта заподіяння шкоди, так і встановлення виду матеріальної відповідальності. Так, до бойової та іншої техніки відноситься: авіаційна техніка, авіаційно-технічне майно, автомобільна техніка, тягачі, трактори, бронетанкова техніка. Технічне майно включає в себе засоби зв'язку та авіаційно-технічне майно. Інженерне майно складається з інженерного озброєння, фортифікаційних споруд, маскувальних засобів, шанцевого інструментарію, табельних засобів, запасних частин та інженерної техніки.

Видається, що перелік видів військового майна дещо штучно розширений, оскільки окреме військове майно можна віднести до кількох його видів, що утруднює як визначення об'єкта заподіяння шкоди, так і встановлення виду матеріальної відповідальності. Так, до військової техніки можна віднести зброю, бойові і небойові машини, прилади, апарати, пристрої та інші технічні засоби, які використовуються Збройними Силами та іншими військовими формуваннями для забезпечення їх бойової та повсякденної діяльності. У свою чергу, зазначена техніка поділяється на озброєння та його носії, технічні засоби управління військами, технічні засоби забезпечення бойових дій, технічні засоби навчання, обладнання науково-дослідних та випробувальних закладів²³.

Військовослужбовці можуть або користуватися, або розпоряджатися окремими видами військового майна. Причому, право розпорядження військовим майном надається лише певній категорії військовослужбовців:

- ✓ командирі військової частини (з'єднання) (матеріальні засоби і кошти);
- ✓ заступнику командира військової частини (підзвітні суми та аванси для розвитку матеріально-навчальної бази бойової підготовки);
- ✓ заступнику командира військової частини (з'єднання) з виховної роботи (культурно-просвітнє майно);
- ✓ заступнику командира військової частини (з'єднання) з тилу,
- ✓ заступнику командира з інженерно-авіаційної служби військової частини;

- ✓ начальнику служби ракетно-артилерійського озброєння військової частини;
- ✓ начальнику інженерної служби військової частини;
- ✓ начальнику служби радіаційного, хімічного і біологічного захисту військової частини;
- ✓ начальнику служби зв'язку військової частини;
- ✓ начальнику бронетанкової служби військової частини;
- ✓ начальнику автомобільної служби військової частини;
- ✓ начальнику метеорологічної служби військової частини;
- ✓ начальнику медичної служби військової частини;
- ✓ старшому ветеринарному лікарю (ветеринарний лікар, ветеринарний фельдшер) військової частини;
- ✓ начальнику фінансової служби військової частини;
- ✓ начальнику служби (підрозділу) охорони праці військової частини;
- ✓ начальнику адміністративно-господарчої частини військової частини, штабу, з'єднання;
- ✓ начальнику квартирно-експлуатаційної служби військової частини;
- ✓ іншим посадовим особам військової частини (з'єднання в межах своїх функціональних обов'язків).

Вказані вище військові посадові особи у межах наданих їм повноважень наділені правом користування військовим майном.

Військове майно передається також у відання військовослужбовцям, посадовими обов'язками яких є організація і ведення військового господарства, зокрема: заступнику командира частини з тилу та підпорядкованої йому служби (паливних та мастильних матеріалів, продовольчої, речової, автомобільної та бронетанкової, інженерної та медичної служби і т. д.); посадовим особам батальйону (командир батальйону, його заступники).

Військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, курсантам (слухачам) військових навчальних закладів видається у користування речове майно поточного забезпечення, речове майно фонду зборів, речове майно особистого користування та інвентарне майно. Речове майно особистого користування та інвентарне майно є державною власністю та знаходиться у військовій частині. Речове майно особистого користування видається або у власність або в користування (військовослужбовцям строкової служби - обмундирування, взуття та спорядження). Інвентарне майно видається тільки у тимчасове користування (теплі і постільні речі, спорядження, табірні та спеціальні намети, спеціальний і льотно-технічний одяг, санітарно-господарське, спортивне майно). Отже, предмети військового майна можуть перебувати лише або у користуванні, або у розпорядженні військовослужбовців.

Тому, з огляду на все вищевикладене, ми вважаємо, що об'єктом військового майнового правопорушення слід вважати військові суспільні відносини, яким у результаті невиконання чи неналежного виконання обов'язків військової служби заподіяна пряма (дійсна) шкода державі.

Література

1. Ашитов З. О. Новое в вопросе о воинских имущественных преступлениях // Труды института философии и права Академии наук Казахской ССР. – Алма-Ата, 1963. – Т. 7. – С. 224-227.
2. Войсковое и корабельное хозяйство: Справочник / Под ред. И.М.Голушко. – М.: Воениздат, 1987. – 293 с.
3. Донцов С. Е., Глянецв В.В. Возмещение вреда по советскому законодательству. – М.: Юридическая литература, 1990. – 271 с.
4. Кривуля О. М., Куц В. М. Чи можуть суспільні відносини бути об'єктом злочину // Вісник Університету внутрішніх справ. Вип 2. – Харків, 1997. – С. 70-75.

5. *Право собственности в Украине / Под ред. Я.Н. Шевченко. – К.: Блиц-информ, 1996. – 320 с.*
6. Солнцев К. И. *Уголовное право. Особенная часть. Воинские преступления. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. – 137 с.*
7. Спиридонов Л. И. *Теория государства и права: Учебник. – М.: Юридическая литература, 1995. – 392 с.*
8. Сыроватская Л. А. *Ответственность по советскому трудовому праву. – М.: Юридическая литература, 1974. – 184 с.*
9. Чхиквадзе В. М. *Советское военно-уголовное право. – М., 1948. – 132 с.*

¹ Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі, затверджене постановою Верховної Ради України від 23 червня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. - № 25. – Ст. 193.

² Спиридонов Л. И. *Теория государства и права: Учебник. – М.: Юридическая литература, 1995. – С. 264.*

³ Спиридонов Л. И. *Цит. праця. – С. 266-267.*

⁴ Сыроватская Л. А. *Ответственность по советскому трудовому праву. – М.: Юридическая литература, 1974. – С. 99.*

⁵ Див.: Донцов С. Е., Глянцев В.В. *Возмещение вреда по советскому законодательству. – М. : Юридическая литература, 1990. – С. 244.*

⁶ Кривуля О. М., Куц В. М. Чи можуть суспільні відносини бути об'єктом злочину // Вісник Університету внутрішніх справ. Випуск 2. – Харків, 1997. – С. 170-175.

⁷ Див.: Ашитов З. О. *Новое в вопросе о воинских имущественных преступлениях // Труды института философии и права Академии наук Казахской ССР. – Алма-Ата, 1963. – Т. 7. – С. 224.*

⁸ Див.: *Короткий тлумачний словник української мови. – К.: Радянська школа, 1982. – С. 14.*

⁹ *Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.*

¹⁰ *Про правовий режим військового майна: Закон України від 23 вересня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 407.*

¹¹ *Про господарську діяльність у Збройних Силах України: Закон України від 21 вересня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 408.*

¹² *Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, затверджений Законом України від 24 березня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.*

¹³ *Положення про речове забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України у мирний час, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 1998 року № 1135 // Офіційний вісник України. – 1998. - № 30. – Ст. 1135.*

¹⁴ *Положення про військово (корабельне) господарство Збройних сил України, затв. наказом Міністра оборони України від 16 липня 1997 року № 300 // Офіційний вісник України. – 1998. - № 52. – Ст. 202.*

¹⁵ *Керівництво з обліку озброєння у Збройних силах України СРСР (Частина 1), введене в дію наказом Міністра оборони СРСР 1979 року № 260 // Військове законодавство України: Збірник нормативних актів / Ф.В.Саганюк та ін., під ред. В.І.Кравченка. – К.: Атіка, 1998. – С. 475-476.*

¹⁶ Солнцев К. И. *Уголовное право. Особенная часть. Воинские преступления. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. – С. 490.*

¹⁷ Чхиквадзе В. М. *Советское военно-уголовное право. – М., 1948. – С. 368.*

¹⁸ Ашитов З. О. *Цит. праця. – С. 225.*

¹⁹ *Военный энциклопедический словарь / Пред. гла. ред. комиссии С.Ф.Ахромеев. – М.: Воениздат, 1986. – С. 285; *Войсковое и корабельное хозяйство: Справочник / Под. ред. И.М.Голушко. – М.: Воениздат, 1987. – С. 10.**

²⁰ *Про правовий режим військового майна: Закон України від 23 вересня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 407.*

²¹ Див.: *Право собственности в Украине / Под ред. Я.Н.Шевченко. – К.: Блиц-информ, 1996. – С. 45.*

²² Харитонов Е.О., Саниахметова Н. А. *Гражданское право: Частное право. Цивилистика. Физические лица. Юридические лица. Вещное право. Обязательства. Виды договоров. Авторское право. Представительство: Учебное пособие. – К.: А. С. К., 2001. – С. 287.*

²³ Див.: *Военный энциклопедический словарь. – С. 737.*